

Назар ДУДА

*аспірант Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка, м. Дрогобич, Україна;
докторант Папського салезіанського університету, м. Рим, Італія;
викладач Українського католицького університету м. Львів, Україна*

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ – ОПІКУН І ВИХОВАТЕЛЬ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Дуда Н. М. Митрополит Андрей Шептицький – опікун і вихователь дітей та молоді. У статті проаналізовано життєву та творчу спадщину митрополита УГКЦ Андрея Шептицького щодо опіки і виховання дітей та молоді. Пріоритет виховання він покладає на сім'ю, Церкву та суспільство. Досліджено та представлено характеристики опікунської та виховної діяльності митрополита Андрея Шептицького на основі його листів, творів та архівних документів.

Ключові слова: митрополит Андрей Шептицький, опіка, виховання, діти, молодь, захоронки (сиротинці).

Дуда Н. М. Митрополит Андрей Шептицкий – опекун и воспитатель детей и молодежи. В статье проанализировано жизненное и творческое наследие митрополита УГКЦ Андрея Шептицкого в области опеки и воспитания детей и молодежи. Пріоритет воспитания он возлагает на семью, Церковь и общество. Исследованы и представлены характеристики попечительской и воспитательной деятельности митрополита Андрея Шептицкого на основе его писем, произведений и архивных документов.

Ключевые слова: митрополит Андрей Шептицкий, опека, воспитание, дети, молодежь, захоронки (детские дома).

Duda N. M. Metropolitan Andrei Sheptytskyi – guardian and tutor of children and youth. The article analyzes the life and creative heritage of the Ukrainian Greek Catholic Church Metropolitan Andrei Sheptytskyi in the area of care and education of children and youth. Sheptytskyi emphasized that the priority of education belongs to family, Church and society. Researched and presented characteristics of patronizing and educational activities of Metropolitan Andrei Sheptytsky are based on his letters, works and archival documents.

Key words: Metropolitan Andrei Sheptytsky, care, education, children, youth, shelters (orphanages).

Постановка проблеми. Єпископ, релігійний та національний діяч, меценат, духовний батько українського народу, – ці та багато інших титулів, які можна ще довго перечислювати, вказують на жертовне і ревне служіння, яке протягом свого життя звершив митрополит Андрей Шептицький для українського народу. Відповівши на Боже покликання, посвятивши своє життя Богові, митрополит Андрей Шептицький не обмежується працею на духовній ниві, але цілковито посвячується на служіння українському народу. Як він сам сказав, ставши єпископом Української Греко-Католицької Церкви: «Від сеї хвилі я, з приказу Христа, маю бути не лиш Вашим братом, але Вашим пастирем, Вашим вітцем; маю вже лиш для Вас жити, для Вас з цілого серця і з цілої душі працювати, для Вас все посвятити, за Вас, як буде того треба, життє своє полужити» [14: 3]. Ці слова він засвідчив власним життям, ставши духовним батьком українського народу. Він пережив з своїм народом часи великих лихоліть, та, незважаючи на усі труднощі, лишився вірним йому до кінця.

Своєю працею митрополит Андрей намагався допомогти усім, та особливу турботу і увагу приділяв опіці і вихованню дітей та молоді, котрі, завдяки його батьківській опіці, зростали свідомими українцями, будівничими української держави. Тим зробив великий внесок у розбудову українського суспільства, становлення та побудову української держави. Митрополит Андрей Шептицький навчав: «Найважливіша справа для Церкви, народу й родин – аби діти були добре виховані» [20: 9]. Ці слова і стали однією з напрямних його життя. Опіка і виховання підростаючого покоління виразно проявляється у його життєвому шляху і навчанні.

Життя і діяльність митрополита стали предметом дослідження численних науковців, істориків, богословів ще за його життя. Зокрема відомою стала бібліографічні спогади матері митрополита Софії Шептицької про сина – одне з найважливіших документальних джерел до біографії Митрополита Андрея Шептицького: «Молодість і покликання о. Романа Шептицького», а в подальшому про митрополита писали: його наступник патріарх УГКЦ Йосиф Сліпий, його учень і приятель Кирило Королівський, та багато інших авторів, та більшість цих праць мали на меті описати його життєвий і творчий шлях, суспільно-політичну, екуменічну, церковну діяльність. Водночас, через багатотомну діяльність митрополита численні ділянки його життя, вчення і діяльності залишаються і до сьогодні мало дослідженими і знаними, а отже потребують подальшого дослідження.

Мета статті: дослідити та представити характеристики опікунської та виховної діяльності митрополита Андрея Шептицького.

Виклад основного матеріалу. Опікун дітей

Перш ніж говорити про виховання кир Андрей розумів, що необхідно подбати, щоб діти мали найнеобхідніше для життя. Тому особливу увагу митрополит присвячував найпотребуючішим – сиротам і бідній молоді. У час його архієрейського слу-

жіння в Галичині великого розвитку набула опікунська діяльність УГКЦ, зокрема опіка над дітьми сиротами. Завдяки пастирській опіці митрополита, при жіночих та чоловічих монастирях були засновані численні захоронки (сиротинці) в яких знаходили притулок діти-сироти, позбавлені батьківської опіки в наслідок смерті батьків або ж занедбанні ними батьківських обов'язків: сестри Пресвятої Родини у Залукві опікувалися Українською захоронкою [9: 95-97]; отці студити утримували сиротинець у с. Зарваниця, а також Унівський Захист [9: 113-114]; сестри Милосердя св. Вінкентія утримували притулок для дівчат на вулиці Бічній Стрийській у Львові [9:76]; для заснування сиротинця Митрополит придбав сестрам Василіанкам великий будинок з господарськими установами при вул. Потоцького, 104 у Львові [10: 41].

Звертаючись до сестер-служебниць митрополит заохочує, щоб при кожному монаршому домі вони засновували захоронку, який мають добре доглядати, бо інакше, каже митрополит, «який же з Дому служебниць хосен для Церкви, для громади?» [23: 621].

Внаслідок воєнних подій, в епіцентрі яких опинилася Україна, кількість сиріт і сімей, які не мали можливості виховати власних дітей значно збільшилася, це зумовило велике навантаження на вже існуючі сиротинці, на їх матеріальне забезпечення. У 1917 році митрополит Андрей купив майно Посіч-Майдан за 2,5 млн. австрійських корон і подарував його сиротинцям. З цією ж метою він придбав 364 морги землі у с. Зарваниця вартістю 750 тис. австрійських корон, а на сиротинець у Львові жертвував 600 тис. корон [8: 42].

Водночас для допомоги сиротам під його пастирською опікою створюється серія організацій, які мали на меті збирати кошти для більшого поширення українських сиротинців і кращого рівня утримання в них сиріт. Так у 1917 році під гаслом: «Ні одна дитина української нації не може і не сміє пропасти! Де нема родичів, там опікується вся українська громада», – поширюється рух на підтримку товариства «Захист ім. Митрополита Андрея Шептицького» [2: 143-144; 24: 253-255], саме митрополит вклавши у цей фонд близько чотирьох мільйонів австрійських корон стає його головним фундатором і президентом [8: 42]. Також кир Андрей допомагає й іншим організаціям, що опікувалися сиротинцями. Про таку допомогу для утримання сиротинців та організацій, які займалися такою діяльністю, свідчать численні листи-прохання про допомогу та подяки, надіслані митрополиту Андрею Шептицькому: подяка за фінансову допомогу на утримання «сирітського Захисту» у Косові [9: 2-3]; подяка за матеріальну підтримку і за жертви на санаторії у Підбужі написана «Українською Захоронкою» у Дрогобичі [9: 92]; подяка за жертву грошей на нове приміщення та опалювальну деревину, яке митрополит щороку надавав для сиротинця у м. Стрий [9: 10-14].

З метою збору матеріальної допомоги для дітей сиріт митрополит неодноразово звертається до вірних, а вже в перший рік свого служіння на ми-

трополичому престолі у Львові, кир Андрей пише пастирське послання про потребу допомоги для вдовичо-сирітського фонду, у якому закликає вірних і священників не лишатися осторонь так важливої діяльності [16: 247-254]. А в подальшому, бачачи що і цього замало, пише листи з проханням про допомогу для дітей-сиріт до українських емігрантів за кордоном і навіть до святішого отця Венедикта XV.

Доля сиріт дуже турбувала митрополита, тож опіка над сиротами не обмежувалася матеріальною допомогою. Митрополит як люблячий батько часто особисто відвідував дітей або запрошував їх до себе. Зустрічі проходили в надзвичайно теплій та дружній обстановці. Одну з таких зустрічей секретар товариства «Захист ім. Митрополита Андрея Шептицького» В. Лициняк описує так: «Бувало, стоїмо, і спостерігаємо, які ті діти вільні в розмові з Найвищим Достойником нашої Церкви, як оповідають свої переживання, тішаються ласкавим гостем, а при прощанні просять у неділю знову приїхати» [2: 145].

Про теплі і близькі відносини митрополита з дітьми-сиротами свідчать численні листи дітей, в яких вони звертаються до нього у різних справах словами: «Найдорожчий Таточку!»

Митрополит був особою привітною і комунікабельною, любив перебувати серед осіб, довірених його пастирській опіці і спілкуватися з ними, та фізично охопити своєю пастирською опікою усіх вірних було дуже важко, тож найулюбленішим і найпривілейованішим способом спілкування митрополита з його духовними дітьми було листування. Збереглося багато свідчень листування митрополита з різними особами, та особливої уваги заслуговують його пастирські листи до дітей та молоді. Вони актуальні і в наші дні:

«Пишу до Вас цього листа ось у якій справі: Святий отець, Намісник Ісуса Христа і Зверхній Душпастир-Єпископ усієї Христової Церкви, боячись, що може вибухнути світова війна, яка би стягнула великі й тяжкі біди на ціле людство, та, крім того, маючи ще багато інших важких клопотів, прийшов на думку, щоби звернутись до дітей цілого світа з порученням і проханням їхніх молитов. Тому хочу те бажання Святого отця нашого передати Вам і пояснити, в чому можете Святому отцеві допомогти. Можете допомогти своїми щирими молитвами до Бога [...], бо молитви невинних дітей мають перед Богом більшу силу і більшу вагу, ніж молитви людей, які сплямили свою душу якимсь тяжким гріхом» [19: 541].

Митрополит Андрей звертається і до старших дітей та молоді, наголошуючи на їх обов'язку щодо виховання молодших дітей, зокрема братів і сестричок, який називає «великий і святий обов'язок». «Ви [старші діти] мусите молодших добра вчити, наставляти на праведну дорогу. Ви мусите їх стерести від згіршення, перестерігати перед злом» [19: 544]. Також кир Андрей запрошує їх допомогти йому виховувати молодших дітей і бути прикладом для ровесників: «Ви, старші, для них менших заступаєте трохи батьків і трохи вчителів.

Може, і від лютої духової смерті успішніше вирятувати душу, ніж священик у проповіді або учитель у школі. Поміж Вами, старшими дітьми, рад би я знайти хоч одного чи двох у кожній школі, у кожному селі. Шукаю таких вибраних душ, які б успішно вміли перестерігати перед злом ровесників і молодших товаришів» [19: 545].

Вихователь дітей та молоді

Чистота і невинність – це та велика сила якою володіють діти. Митрополит Андрей, подібно до стародавніх філософів, вчить, що кожна дитина – це «*tabula rasa*» – чиста дошка, порівнює душу дитини до м'якого воску, з якого можна зробити все, до квітки яка тягнеться до сонця. «Душа дитини – як той м'ягонький віск, з котрого всьо можна зробити» [17: 379].

Митрополит добре розумів, щоб збудувати міцну і здорову націю, особливої уваги потрібно приділити вихованню молодого покоління, майбутніх провідників для українського народу. Він казав: «Добра наука і добре вихованне дітей – то річ так важна і так цінна, що майже на ню ціни нема» [18: 746].

У баченні Митрополита Андрея цілєю всього процесу виховання є загальний розвиток особистості, всіх її здібностей: «Метою кожного виховання є такий розвій дитини, щоби з неї стався дорослий чоловік з розвиненими і старанно плеканими усіма способами ума, волі і серця» [22: 514].

Та основою виховання молоді він вважав плекання християнських і патріотичних ідеалів: «Виховання, яке даємо, повинно виробляти героїв, бодай так, щоб деякі з вихованих Церквою молодих стали великими християнами. Можна і треба плекати різні великі ідеали: ідеал наукової праці, ідеал витривалої консеквентної та ідейної праці для родин і для народу, як хто хоче стати учителем молоді, виховником, провідником громади тощо. Але кожному з молодих безумовно треба ідеалу бути добрим, а то й великим християнином. До певної міри молодь мусить зрозуміти, що від того залежить успіх у досягненні інших ідеалів» [22: 531].

Говорячи про обов'язок виховання дітей, митрополит вказує, що це обов'язок усіх без винятку, та особливо – Церкви, сім'ї та суспільства.

Оскільки кожна людина є Божою дитиною, її потрібно виховати вірним і добрим сино мчи донькою Всевишнього Бога. Це завдання в особливий спосіб належить Церкві: «Всі ті завдання християнського виховання молоді мусить Духовенство уважати, може, за найважливішу ділянку своєї праці. Кожний душпастир мусить бути виховником, кожний мусить працювати над тим, щоби придбати собі прикмети доброго виховника» [22: 515].

«Церква має безпосереднє і виключне право до релігійного виховання молоді, себто до розвивання в серцях своїх вірних віри і християнських чеснот, але має також несумнівне право посередньо боронити тої віри й віддаляти від молоді шкідливий вплив фальшивих наук» [21: 459].

Провідну роль у вихованні дітей кир Андрей відводить християнській родині. Адже саме в родині, де зродилася і зростає дитина, формується її

особистість: «Кожде слово родичів і всьо, що дитина видить і чує, вбиваєся в молоденьку пам'ять і лишаєся на ціле життє» [17: 379].

«Щоби як слід виховувати діти, треба освячувати життя родинне, усувати з нього все те, що може від'ємно впливати на душу дитини, та уживати всіх орудників до вироблення таких родинних традицій, щоби серед них діти зростали вже наче готовими до праці душпастиря» [22: 516].

Своїми пастирськими листами митрополит часто звертається до українських родин, наголошуючи їм про велику відповідальність, яка лежить на них – виховання їхніх дітей: «А пам'ятайте, християнські родичі, що ви перед Господом Богом і строго обов'язані дбати та працювати над вихованням своїх дітей! Пам'ятайте й те, що ваша хата є першою і найважливішою школою, в якій діти ваші мають навчитися любити Бога й людей. А якою буде ця школа, такою буде, очевидно, й наука! І якою буде ваша родина, таким буде й те виховання, яке подаватиме своїм дітям!» [15: 62].

Християнська родина у навчанні митрополита – це школа християнського життя, але й школа суспільного, народного та всенародного життя. Допомогати батькам у вихованні дітей покликана уся громада та суспільство. Митрополит навчає, що суспільство зобов'язане дбати про інтелектуальний розвиток дітей, але в цьому воно в жодному випадку не має іти всупереч батьківському вихованню. Тому, батьківським обов'язком є знати і дбати про те, чого навчають дитину у школі. А водночас держава має слідувати, щоби і батьки виконували свої обов'язки щодо виховання дітей [21: 455-457].

Добродій українських освітніх і виховних осередків

Велику увагу приділив митрополит справі освіти українських дітей і молоді. Він говорив: «Від того, чи є школа, чи нема і чи школа добра, чи не добра, залежить ціла будучність молодого покоління. Де школи нема, там діти ростуть, як би в лісі, дико. Жадної просвіти не мають і не можуть дати собі ради в життю» [18: 743].

Митрополит розумів, що для того, щоби українці могли збудувати власну державу, їм потрібно особливо дбати про добру освіту. В час, коли польський уряд проводив масові заходи полонізації: закривав українські школи; звільняв українських вчителів; старався зробити усе, щоби знищити українську мову, культуру і націю, митрополит Андрей усіма можливими засобами намагався протистояти цьому. Під його проводом і завдяки його фінансовій підтримці розвиваються уже існуючі і створюються нові українські освітні осередки.

Розуміючи, що від навчання молоді залежить майбутнє українського народу, Митрополит навчав: «Однак до богатства суспільність не дійде без правдивої просвіти, і без неї легко то, що має, стратить. Для того то справедливо люди цінять собі науку і просвіту. Бо наука для висших верств суспільности є силою в негоднім взгляді більшою, чим богатства. Нарід, котрий має учених, здобуває собі у інших признає і честь, і люди з ним рахуватися мусять» [14: 11].

Кир Андрей інвестував значні кошти в освіту дітей та молоді. У 1906 році у Львові при монастирі сс. Василіанок митрополит заснував жіночу гімназію. В подальшому, бачачи потребу в підготовці українських вчителів, там же створює учительську семінарію. Про допомогу і подяки в утриманні шкіл, гімназій і учительських бурс свідчать численні листи-прохання і подяки, надіслані кир Андрею Шептицькому від українських громад і товариств: громади с. Камінь Підгірської околиці, для будови нової школи [13: 7]; Клуб Українського Педагогічного Товариства в Дрогобичі за поміч в будові школи [10: 22]. Також митрополит велику увагу приділив створенню і розвитку бурс, які допомагали українській молоді здобути професійну освіту: Дівоча гімназія ім. Іллі та Івана Кукурузів; Приватна жіноча промислова школа у Львові сс. Василянок; Вищий музичний інститут ім. М. Лисенка; Ремісничо-промислова бурса в Коломиї; Промислово-ремісничо-школа у Львові [11: 35-36, 41-62, 66, 81-83, 85-87]. Цих закладів справді можна перелічувати ще дуже довго, адже УГКЦ в ці часи утримувала близько 1600 шкіл. Кир Андрей заохочує до провадження освітницької діяльності монаші чини та згуртування, запровадивши правило: якщо монаший чин хоче отримувати з митрополичого фонду допомогу, то при своєму монастирі зобов'язаний створити якийсь осередок освіти.

Кир Андрей багато спричинився і до розвитку господарської освіти. Протягом 20 років він створив 240 садівничо-городничих центрів, тобто установ народної освіти. У 1908 році митрополит заснував Кооперативний ліцей, а після Першої світової війни підтримував Українську господарську академію в Подєбрадах.

Тож під пастирською опікою і з фінансової допомоги митрополита Андрея в Галичині розвивалася мережа організацій, які мали на меті допомогти українським дітям і молоді в здобуванні належної освіти. Це, зокрема, читальні «Просвіта», школи і гімназії «Рідна школа», організація «Шкільна поміч», спортивні товариства «Сокіл», «Січ», та інші [1: 49; 2: 154-156].

Вимагаючи від усіх відданої праці, Великий Пастир розуміє також вагу здорового відпочинку. Тож серед чудової природи митрополит засновує відпочинкові осередки, де під опікою вихователів зможуть відпочивати і водночас навчатися українські діти. Так, у с. Миловані, коло Товмача, митрополит засновує «Вакаційну оселю», у митрополичих лісах у Підлютім – «Велике літнице», також засновує відпочинкові осередки в Уневі, Ворохті, Страдчі, Остодорі та інших. Ці осередки він віддавав під опіку товариства «Просвіта» та товариства «Вакаційних осель», які займалися організацією відпочинкових заходів для дітей та молоді.

Говорячи про опіку і виховання молоді, важливо згадати і приязне ставлення митрополита до пластунів. Митрополит Андрей був великим добродієм «Пласту». Самі ж пластуни називали його «Наш найбільший добродій і опікун». І не дивно, адже він постійно допомагав їм. Для проведення

пластових таборів кир Андрей подарував їм у Карпатах гору Сокіл. Щоб вони могли збудувати юнацький табір – подарував дерево на будівництво колиби, а площу біля своєї літньої резиденції в Підлютім – на табір новацтва Остодір, який і був названий його іменем. Митрополит часто любив перебувати серед пластунів, розмовляти з ними, та оскільки він мав хворі ноги і не міг сам іти, пластуни сконструювали спеціальні ноші, на яких несли його до свого товариства. Також в архіві маємо численні листи подяки від пластової організації з-за кордону за надану митрополитом допомогу [6: 108-110; 9: 81-83, 94, 100].

Для покращення освітнього процесу української молоді кир Андрей дбав про друк видань для українського юнацтва і молоді. Він сприяв видавництву для дітей щомісячного журналу «Наш приятель»; для підлітків – серії книжечок бібліотеки «Нашого приятеля», «Цікаві оповідання»; для молоді – журналів «Поступ» [5: 275].

Митрополит Андрей бачив, що серед українців було обмаль професійних архітекторів, інженерів, кооператорів, художників, економістів. З цією метою він особисто кожного року оплачував навчання 40 юнакам і юначкам, яких після завершення навчання активно залучав до професійної праці. Щоб заповнити вакуум творчих професій, Кир Андрей відстоює право на створення українського університету. На двадцять другій сесії Палати Вельмож у Австрії митрополит Андрей виголосив доповідь, у якій відстоював створення українського університету у Львові. Це він аргументував як із національної, так і з церковної сторони.

Доповідь справила сильне враження на присутніх, тож цісар видав декрет про заснування українського університету у Львові 1 вересня 1916 року. Та нажаль через початок Першої Світової війни, це рішення не було здійснене. Митрополитові таки вдалося частково втілити цю ідею. Скориставшись з митрополичого права, він 23 лютого 1928 року засновує Українську Богословську Академію, завданням якої було підняти науковий і духовний рівень духовенства і мирян [3: 108-110; 1: 44-46].

Однією з наймасштабніших ініціатив, які вдалося зорганізувати митрополитові Андрею, був з'їзд «Українська молодь Христові». У 1933 році у Львові з його ініціативи відбувся цей багатотисячний з'їзд, до програми якого входили польова Служба Божа на площі Сокола-Батька з присягою на вірність Христові та маніфестаційний похід на Святоюрську гору і парад перед «Князем» нашої Церкви. У з'їзді, за різними даними, взяло участь від 60 до 100 тисяч учасників.

Висновки. Підсумовуючи багатогранну діяльність Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького, мусимо визнати, що велику частину її займала праця над майбутнім українського народу, праця над вихованням підрастаючого покоління. Митрополит особливу увагу присвячував найбільш потребуючим – сиротам і бідній молоді. Він особисто засновував захоронки та заохочував до цього інших. За його часів опікунський рух в Галичині

набуває особливих масштабів. Водночас кир Андрей не обмежується матеріальною допомогою сиротам, але старається проводити багато часу, спілкуючись з дітьми та молоддю, якщо не особисто, то шляхом листування.

Митрополит Андрей заохочує усіх долучитися до виховання дітей, зазначаючи, що пріоритетне місце у цій місії належить сім'ї, а Церква і суспільство покликані допомагати батькам у здійсненні цього обов'язку, щоб сформувати зрілу особистість та свідомих громадян.

Андрей Шептицький прагнув піднести український народ поширенням фахової, ремісничої, сільськогосподарської, технічної та вищої університетської освіти серед усієї молоді. Релігійно-патріотичне виховання він заохочував провадити на всіх рівнях: у школі, у дитячих і молодіжних організаціях, у навчальних закладах та будинках «Просвіти», а також під час відпочинку молоді в таборах серед чудової природи. Він сам і забезпечував той відпочинок, головню найбільшим.

Молодь, вихована митрополитом, пережила багато переслідувань в радянські часи, та можливо, саме завдяки так сильно зорганізованій виховній праці, любові й опіці, якою обдаровував дітей і молодь митрополит Андрей, Українська нація змогла встояти роки гонінь і переслідувань та відродитися.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький життя і діяльність / Степан Баран. – Мюнхен: Вернигора, 1947. – 151 с.
2. Бойчук З., Костів В., Фуштей Л. Митрополит Андрей Шептицький та розвиток діяльності сирітських закладів Галичини // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 143-146.
3. Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) / Кирило Королевський. – Львів: Свічачо, 2014. – 512 с.
4. Лев В. Митрополит Андрей Шептицький і львівське шкільництво // Про великого митрополита Андрея. – Йорктон: САСК, 1961. – С. 79-84.
5. Небесняк Є. Митрополит Андрей / Євген Небесняк. – Рим-Львів: Салвид, 2003. – 348 с.

6. Савчук Б. Митрополит Шептицький і «Пласт» // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 108-110.

7. Ступарик Б., Цепенда І. Боротьба митрополита Андрея Шептицького проти полонізації української освіти // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 154-157.

8. Цегельський Л. Митрополит Андрей Шептицький. – Львів: Місіонар, 1995. – 80 с.

9. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (= ЦДІАЛ). – Фонд 358, опис 1, справа № 115.

10. ЦДІАЛ. – Фонд 358, опис 1, справа № 117.

11. ЦДІАЛ. – Фонд 358, опис 1, справа № 148.

12. ЦДІАЛ. – Фонд 358, опис 1, справа № 151.

13. ЦДІАЛ. – Фонд 358, опис 2, справа № 43.

14. Шептицький А. Пастирське послання Єпископа Андрея до вірних Станиславівської єпархії: Перше слово Пастиря / Андрей Шептицький // Пастирські послання 1899-1914 / Андрей Шептицький. – Львів: Артос, 2007. – Том I. – С. 3-18.

15. Шептицький А. Пастирське послання Єпископа Андрея до духовенства та вірних Станиславівської єпархії: Християнська родина / Андрей Шептицький // Пастирські послання 1899-1914 / Андрей Шептицький. – Львів: Артос, 2007. – Том I. – С. 53-71.

16. Шептицький А. Пастирське послання митрополита Андрея: Про вдовичо-сирітський фонд / Андрей Шептицький // Пастирські послання 1899-1914 / Андрей Шептицький. – Львів: Артос, 2007. – Том I. – С. 247-254.

17. Шептицький А. Пастирське послання митрополита Андрея: О подружестві і родині / Андрей Шептицький // Пастирські послання 1899-1914 / Андрей Шептицький. – Львів: Артос, 2007. – Том I. – С. 366-390.

18. Шептицький А. Пастирське послання митрополита Андрея канадійським Русинам / Андрей Шептицький // Пастирські послання 1899-1914 / Андрей Шептицький. – Львів: Артос, 2007. – Том I. – С. 722-767.

19. Шептицький А. Пастирське послання Єпископа Андрея до дітей / Андрей Шептицький // Пастирські послання 1918-1939 / Андрей Шептицький. – Львів: Артос, 2009. – Том II. – С. 541-546.

20. Шептицький А. Пастирське послання митрополита Андрея до вірних: Про виховання в родині / Андрей Шептицький // Пастирські послання 1939-1944 / Андрей Шептицький. – Львів: Артос, 2010. – Том III. – С. 9-11.

21. Шептицький А. Декрет митрополита Андрея: Декрет Митрополита Андрея: Четверта заповідь Бога. Права родини і Церкви до школи та правила до декрету / Андрей Шептицький // Пастирські послання 1939-1944 / Андрей Шептицький. – Львів: Артос, 2010. – Том III. – С. 455-461.

22. Шептицький А. Декрет митрополита Андрея: Про виховання та правила до декрету Про виховання молоді / Андрей Шептицький // Пастирські послання 1939-1944 / Андрей Шептицький. – Львів: Артос, 2010. – Том III. – С. 514-540.

23. Шептицький А. Декрет митрополита Андрея: Пастирське послання митрополита Андрея до Сестер служебниць / Андрей Шептицький // Пастирські послання 1939-1944 / Андрей Шептицький. – Львів: Артос, 2010. – Том III. – С. 616-622

24. Щербяк Ю. Опікунська діяльність греко-католицької церкви кінця XIX ст. – 1939 рр. / Ю. А. Щербяк // Педагогічний альманах. Збірник наукових праць. – Херсон. – 2014. – Випуск 21. – С. 253-261.

Стаття надійшла до редколегії
17 квітня 2016 року